

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده مدیریت کشاورزی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته

مهندسی کشاورزی - اقتصاد کشاورزی

استخراج و تحلیل هزینه مبادله دسترسی کشاورزان به اعتبارات بانکی

(مطالعه موردی: استان گلستان)

پژوهش و نگارش:

سینا احمدی کلیجی

اساتید راهنما:

دکتر علی دریجانی

دکتر ابراهیم حسن پور

تابستان ۱۳۹۱

چکیده

هزینه‌های مبادله‌ی بالا یکی از موانع اساسی دسترسی کشاورزان به منابع اعتباری در کشورهای در حال توسعه می‌باشد. هدف این پژوهش، استخراج و تحلیل هزینه مبادله دسترسی کشاورزان به اعتبارات بانکی استان گلستان در سال ۱۳۹۰ می‌باشد. داده‌های مورد استفاده از طریق مصاحبه و تکمیل پرسشنامه از ۲۷۷ نفر از کشاورزان استان گلستان در یک نمونه‌گیری تصادفی ساده جمع‌آوری شده است. در این پژوهش ابتدا هزینه مبادله دریافت تسهیلات در مراکز مالی استان محاسبه شده و با استفاده از الگوی خطی و روش حداقل مربعات معمولی عوامل مؤثر بر این هزینه‌ها برآورد گردید، سپس با استفاده از الگوی لاجیت و روش حداکثر راستنمایی آثار این هزینه‌ها بر ورود کشاورزان به بازارهای مالی مورد بررسی قرار گرفته است. طبق نتایج، میزان متوسط هزینه مبادله برای دریافت یک فقره تسهیلات در استان ۶۰۱۰۰۰ ریال محاسبه شده است. عواملی همچون تجربه کشاورزان در زمینه وام‌گیری، سال دریافت تسهیلات، آگاهی کشاورز در مورد خدمات ارائه دهنده در بانک‌ها تأثیر معنی داری بر کاهش هزینه‌های مبادله دریافت تسهیلات و عواملی مانند دارایی کشاورزان، مقدار مبلغ تسهیلات، نرخ سود و فاصله‌ی دریافت‌کنندگان تسهیلات تا مرکز ارائه‌دهنده‌ی تسهیلات تأثیر معنی داری بر افزایش هزینه مبادله دریافت تسهیلات دارند. همچنین متغیرهای شغل افراد، تعداد افراد خانوار و آگاهی از خدمات بانکی به عنوان عوامل کاهش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات تأثیر معنی داری در افزایش ورود کشاورزان به بازارهای مالی و متغیرهایی همچون فاصله‌ی تسهیلات‌گیرنده تا مرکز شهرستان و شاخص دارایی به عنوان عوامل افزایش هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات، تأثیر معنی داری بر کاهش ورود کشاورزان به بازارهای مالی دارند. به همین منظور آگاهی به کشاورزان، تسهیل روال پرداخت تسهیلات به ویژه اخذ تضمین و مکانیزه نمودن پرداخت‌ها، گسترش شعب بانکی در مناطق روستایی و استفاده از جدیدترین تجربیات جهانی در عرصه‌ی پرداخت تسهیلات از جمله مواردی است که برای کاهش هزینه مبادله دریافت تسهیلات پیشنهاد می‌گردد.

کلمات کلیدی: هزینه مبادله، بازارهای مالی، تسهیلات، کشاورزان، استان گلستان

فصل اول: مقدمه

۲	۱-۱- مقدمه.....
۲	۲-۱- بیان مسئله.....
۲	۱-۲-۱- مفهوم هزینه مبادله.....
۵	۲-۲-۱- ضرورت تحقیق.....
۱۰	۳-۱- بررسی منطقه مورد مطالعه.....
۱۴	۴-۱- اهداف و فرضیه‌های تحقیق.....
۱۴	۵-۱- سازماندهی تحقیق.....

فصل دوم: مروری بر مطالعات انجام شده

۱۶	۱-۲- مقدمه.....
۱۶	۲-۲- مطالعات انجام گرفته در ایران.....
۱۸	۳-۲- مطالعات انجام گرفته در سایر کشورها.....

فصل سوم: مواد و روش‌ها

۲۸	۱-۳- مقدمه.....
----	-----------------

۲۸.....	۲-۳- برآورد هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری
۳۱.....	۳-۳- برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری و آثار آنها
۳۲.....	۱-۳-۳- الگوی برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری
۳۲.....	۲-۳-۳- الگوی ارزیابی اثر هزینه‌های مبادله بر ورود کشاورزان به مؤسسات مالی
۳۴.....	۴-۳- داده‌های مورد نیاز

فصل چهارم: نتایج و بحث

۳۷.....	۱-۴- مقدمه
۳۷.....	۲-۴- منابع تقاضای تسهیلات
۳۹.....	۳-۴- مشخصات مبادلات مالی
۳۹.....	۱-۳-۴- مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع منبع ارایه‌ی تسهیلات
۴۰.....	۲-۳-۴- مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع قرارداد
۴۱.....	۴-۴- هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات
۴۳.....	۱-۴-۴- هزینه مبادله دریافت تسهیلات بر حسب نوع منبع ارایه‌ی تسهیلات
۴۴.....	۲-۴-۴- هزینه مبادله دریافت تسهیلات بر حسب نوع قرارداد

۴۵.....	۳-۴-۴- هزینه مبادله دریافت تسهیلات بر حسب اندازه‌ی (مقدار) تسهیلات	
---------	--	--

۴۷.....	۵-۴- برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری	
---------	---	--

۵۳.....	۶-۴- برآورد آثار هزینه‌های مبادله بر ورود کشاورزان به بازارهای مالی	
---------	---	--

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵۶.....	۱-۵- مقدمه	
---------	------------	--

۵۶.....	۲-۵- نتیجه‌گیری	
---------	-----------------	--

۵۶.....	۳-۵- پیشنهادها	
---------	----------------	--

فهرست علائم و نشانه‌ها

	a_t	مقدار قسط هر ماه
R	R	نرخ بازده داخلی
d	d	مقدار خطای اندازه‌گیری یا دقت احتمالی مطلوب
r_i	r_i	نرخ ماهیانه سود
ic	ic	هزینه‌های سود
r_{tc}	r_{tc}	نرخ هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری
k	k	مشاهده‌ی مورد نظر
s_j	s_j	سهم جزء j ام از کل هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری
I_t	I_t	مقدار اصل وام بازپرداختی
T	T	کل دوره‌ی بازپرداخت وام (بر حسب ماه)
N	N	حجم جامعه
tc	tc	مجموع هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری
n	n	حجم نمونه
TC	TC	کل هزینه‌های سود و غیرسود (یا مبادله‌ی) دریافت وام
NL	NL	خالص تسهیلات دریافتی
x_i	x_i	متغیرهای توضیحی
p	p	مقدار نسبت صفت موجود در جامعه
y_k	y_k	متغیر وابسته (مقدار هزینه مبادله وام‌گیری)
P_k	P_k	احتمال ورود کشاورز k به مؤسسات مالی
Z	Z	مقدار متغیر نرمال واحد استاندارد
q	q	درصد افرادی که فاقد آن صفت در جامعه هستند
Z_k	Z_k	نشانگر استفاده یا عدم استفاده از تسهیلات

جدول ۱-۲: مقایسه‌ی هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری چند کشور منتخب.....	۲۱
جدول ۲-۲: هزینه‌ی مبادله‌ی وام‌گیرندگان به تفکیک اجزا در فیلیپین.....	۲۳
جدول ۳-۲: هزینه‌های مبادله‌ی مؤثر و نظری در مکزیک (واحد: درصد).....	۲۴
جدول ۱-۴: مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع منبع ارایه‌کننده‌ی تسهیلات (به صورت متوسط).....	۴۰
جدول ۲-۴: مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع عقد قرارداد برای کل مؤسسات.....	۴۱
جدول ۳-۴: نتایج برآورد هزینه‌ی مبادله‌ی دریافت تسهیلات (متوسط برای کل منابع).....	۴۲
جدول ۴-۴: برآورد هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات بر حسب نوع منبع ارایه‌ی تسهیلات.....	۴۳
جدول ۵-۴: برآورد هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات بر حسب نوع عقد قرارداد برای کل مؤسسات.....	۴۴
جدول ۶-۴: هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات از منابع مختلف بر حسب اندازه یا مقدار تسهیلات.....	۴۶
جدول ۷-۴: برآورد شاخص‌های مختلف هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات بر حسب اندازه‌ی تسهیلات.....	۴۷
جدول شماره ۴-۸: نتایج برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات از منابع مختلف.....	۵۰
جدول ۹-۴: نتایج برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات از بانک کشاورزی.....	۵۱
جدول ۱۰-۴: نتایج برآورد عوامل مؤثر بر هزینه‌های مبادله‌ی دریافت تسهیلات از سایر بانک‌ها.....	۵۲
جدول ۱۱-۴: نتایج برآورد الگوی اثر هزینه‌های مبادله بر ورود کشاورزان به بازار اعتبارات.....	۵۴

شکل ۱-۱: نقشه استان گلستان	۱۰
شکل ۲-۱: توزیع اشتغال در استان گلستان	۱۱
شکل ۳-۱: وضعیت بهره برداران بخش کشاورزی استان گلستان در پایان سال ۱۳۹۰	۱۲
شکل ۴-۱: تعداد تسهیلات پرداختی بانک های استان بر حسب بخش های عمده اقتصادی	۱۳
شکل ۵-۱: تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی در استان گلستان به دو بخش زراعت و باغبانی	۱۳
شکل ۱-۲: روند تجمعی و سالانه ی مقالات در خصوص هزینه های مبادله طی دوره ی زمانی ۲۰۰۴-۱۹۷۶	۱۹
شکل ۲-۲: روند تجمعی مقالات هزینه های مبادله بر اساس زمینه ی مطالعاتی طی دوره ی زمانی ۲۰۰۵-۱۹۷۶	۲۰
شکل ۱-۴: درصد فراوانی منابع رسمی تقاضای تسهیلات از سوی کشاورزان	۳۸
شکل ۲-۴: درصد فراوانی تقاضای انواع عقود تسهیلات از سوی کشاورزان	۳۹

فصل اول

مقدمه

۱-۱- مقدمه

این فصل مربوط به مقدمه این پژوهش می‌باشد. در ابتدا به بیان مسئله، مفهوم هزینه مبادله^۱ و ضرورت و اهمیت تحقیق پرداخته می‌شود. سپس منطقه مورد مطالعه از لحاظ وضعیت جغرافیایی، اشتغال، کشاورزی و وضعیت مالی مورد بررسی قرار می‌گیرد و بعد از آن، اهداف و فرضیه‌های تحقیق و چگونگی سازماندهی تحقیق بیان می‌شود.

۱-۲- بیان مسئله

۱-۲-۱- مفهوم هزینه مبادله

از دیرباز تاکنون، مبادله میان انسان‌ها وجود داشته است. انسان‌ها با یکدیگر به مبادله می‌پردازند، زیرا با انجام مبادله، به وضعیت بهتری دست پیدا می‌کنند. بنابراین، مبادله شکل می‌گیرد تا وضعیت افراد نسبت به قبل بهتر شود. اما نکته‌ای که حائز اهمیت است، چگونگی شکل‌گیری مبادله و هزینه‌های آن است. همیشه فقدان ضمانت برای توافق و قراردادهای میان افراد وجود داشته است و در کنار آن، فقدان اطمینان در فضای کسب و کار عمومی نیز وجود دارد که خود همراه با هزینه است (رنانی، ۱۳۷۶). مبادله مستلزم هزینه‌هایی است که گاه به اندازه‌ای بالا هستند که از شکل‌گیری مبادله جلوگیری می‌کنند. گاه عدم اطمینان آن اندازه بالاست که بازاری شکل نمی‌گیرد. این هزینه‌ها معمولاً بر هر دو طرف مبادله تحمیل می‌شود و هرچند وزن این هزینه‌ها برای هر دو طرف یکسان نیست، اما هر دو طرف این هزینه‌ها را می‌پردازند و از بابت این هزینه‌ها متضرر می‌شوند. اهمیت هزینه‌های مبادله، به حدی است که نگرش و برخورد با این مسئله هر روز جنبه خاصی به خود می‌گیرد و اندیشمندان زیادی از زوایای خاص به آن می‌نگرند و تأثیر آن بر اقتصاد و سایر عناصر اجتماع مورد بررسی قرار می‌دهند (سامتی، ۱۳۸۶).

¹ . Transaction Cost

در علوم اقتصادی، هزینه مبادله هزینه‌ای ناشی از یک مبادله‌ی اقتصادی است. به عنوان مثال، اغلب مردم به هنگام خرید یا فروش یک دارایی باید مبلغی را به دلالتان بپردازند. آن مبلغ، هزینه‌ی مبادله‌ی آن معامله می‌باشد. برخی از گونه‌های هزینه‌ی مبادله، هزینه‌های جمع‌آوری اطلاعات و جستجو و هزینه‌ی چانه‌زنی، می‌باشد.

یکی از اولین کارهای جدی که در مورد مفهوم هزینه مبادله صورت گرفت، مقاله «رونالد کوز» در سال ۱۹۷۳ بود. او در مقاله مشهور خود با عنوان «ماهیت بنگاه»^۱ به علل شکل‌گیری بنگاه پرداخت و مفهوم هزینه مبادله را به طور جدی به چالش کشید. این نگرش اقتصادی، بر خلاف نظریه‌ی سنتی اقتصاد نئوکلاسیک، فرض می‌کند که دادوستد یا مبادله در محیطی بدون اصطکاک رخ نمی‌دهد. آموزه‌ی کلی این شاخه از «اقتصاد نهادگرایی جدید» این است که نهادها، ترتیبات حداقل‌کننده‌ی هزینه‌های مبادله هستند. این نهادها ممکن است با تغییر ماهیت و منشاء هزینه‌های مبادله، در گذر زمان تغییر و تکامل یابند. بر اساس این مکتب فکری، تکامل نهادها در جهت حداقل کردن هزینه‌های مبادله رمز موفقیت یک اقتصاد ملی است (کوز، ۱۹۷۳). البته پیش از کوز، یک کار مهم توسط «هایک» در سال ۱۹۴۵ انجام شده بود، اما وی آن گونه که باید و شاید، مفهوم هزینه مبادله را به درستی تعریف نکرده و به صورت کامل به این مسئله نپرداخته بود. بنابراین، «کوز» را می‌توان بنیان‌گذار اولیه رهیافت هزینه مبادله دانست (صابری نمین، ۱۳۷۹).

پس از کار «کوز»، اولین اقتصاددانی که واژه هزینه مبادله را به کار برد «کنت ارو» بود. وی یکی از موانع تشکیل بازارها را هزینه مبادله می‌داند و هزینه مبادله را هزینه‌ای تعریف می‌کند که در مقابل حرکت مداوم سیستم اقتصادی وجود دارد. او معتقد است هزینه‌های مبادله در اقتصاد، مانند نیروی اصطکاک در علم فیزیک است. «چونگ» مدعی است که هزینه مبادله باید «هزینه‌های ناشی از نهادها» نامیده شود. در این تعریف، منظور از نهاد، هر توافقی به کار رفته در اجرای فعالیت‌های اقتصادی است که دو فرد یا بیشتر را در بر می‌گیرد. به عقیده وی، این هزینه‌ها در جایی پدید می‌آیند که نهادها وجود دارند. «ویلیامسون» نیز هزینه مبادله را قیمت‌های نسبی

1 . The Nature of Firm

اطلاعات و اجرا می‌نامد، به این ترتیب، می‌توان گفت که هزینه مبادله، قسمتی از هزینه‌های اجتماعی است که از میان مناسبات اجتماعی و نهادی جامعه پدیدار و بر نظام اقتصادی و تولیدی جامعه تحمیل می‌شود (سامتی، ۱۳۸۶).

واژه‌ی «اقتصاد هزینه‌ی مبادله» اولین بار در مقاله‌ی ویلیامسون در دهه‌ی ۱۹۷۹ آورده شده است. هنگامی که عبارت «هزینه‌های مبادله» در ادبیات اقتصادی ظاهر شد، نظریه‌ی «اقتصاد هزینه‌های مبادله» وارد اقتصاد گردید، که در این مورد مرهون کار «ویلیامسون» در اواخر دهه‌ی ۱۹۷۰ است. جالب اینکه وی در مقالات خود در اوایل دهه‌ی ۱۹۷۰ از عبارت «اقتصاد هزینه‌ی مبادله» استفاده نکرده است، چرا که در آن زمان برای ویلیامسون رویکردهای مربوط به هزینه‌ی مبادله خارج از مسیر اصلی اقتصاد تلقی می‌شده است. به بیان دیگر در اقتصادی که بر مبنای چارچوب تعادل عمومی بنا شده است، هر تلاشی که سعی کند تا هزینه‌های مبادله را در مسیر اصلی اقتصاد^۱ قرار دهد به عنوان یک بدعت ناصحیح محسوب می‌شود (کلاز، ۲۰۰۰).

بیشتر پژوهشگران، به نوعی تلاش کرده‌اند عوامل اساسی و تعیین‌کننده هزینه مبادله را مشخص کنند، اما «نورث» و «والیس» در سال ۱۹۸۶، اقدام به تقسیم‌بندی کل هزینه‌های اقتصادی (کل تولید ناخالص داخلی) به هزینه‌های مبادله و هزینه‌های تولید کردند. در این تقسیم‌بندی، هزینه‌های تولید، هزینه‌هایی است که بنگاه برای تبدیل نهاده به ستاده و کالای نهایی متحمل می‌شود (نورث و والیس، ۱۹۸۶).

شرایط به‌وجود آورنده هزینه مبادله را می‌توان به دو دسته شرایط محیطی^۲ و شرایط رفتاری^۳ تقسیم کرد. شرایط محیطی عبارت‌اند از، عدم تقارن اطلاعات، عدم اطمینان و پیچیدگی^۴، مشکل بودن و استاندارد کردن و تصریح و تعریف مالکیت و دارایی^۵ می‌باشد. شرایط رفتاری شامل فرصت طلبی، عقلانیت محدود و

^۱ . Mainstream Economic

^۲ . Environment Conditions

^۳ . Behavioral Conditions

^۴ . Complexity

^۵ . Asset specificity

ریسک‌گریزی^۱ است (سامتی و همکاران، ۱۳۸۰). نورث (۱۳۷۶)، سنگینی هزینه کسب اطلاعات را کلید فهم هزینه‌های مبادله معرفی نمود و معتقد است، هزینه حمایت از حقوق و اجرای قراردادها عامل ایجاد هزینه مبادله است. وی با تفکیک هزینه مبادله به دو بخش هزینه‌هایی که در بازار صرف می‌شود و قابل اندازه‌گیری است و هزینه‌هایی چون رانت و رشوه که اندازه‌گیری آن دشوار بوده و کسب اطلاعات راجع به آن زمان‌بر است، این هزینه‌ها را منشأ ایجاد نهادهای اقتصادی و سیاسی در جامعه می‌داند (نورث، ۱۳۷۶). بر اساس نظریات ویلیامسون و برخی دیگر از نهادگرایان، علت شکل‌گیری گسترده بنگاه‌های کوچک مقیاس توسط بخش خصوصی در کشورهای در حال توسعه و همچنین فقدان بازارهای مالی یکپارچه و گسترده، حاکی از وجود هزینه‌های مبادله بالاست که مطالعات رنانی (۱۳۷۶)، این نظر را برای کشور ایران تأیید می‌کند.

هزینه‌های مبادله در تابع تولید اصلی بنگاه وجود ندارند، اما عملاً در فرآیند تولید خود را خواه به صورت پیش‌بینی شده یا نشده بر بنگاه تحمیل می‌کنند. شاید به صورت انفرادی، بتوان این گونه هزینه‌ها را از هزینه‌های اصلی بنگاه تفکیک کرد. اما بخش بزرگی از هزینه‌های مبادله، اصولاً در هزینه‌های بنگاه منعکس نمی‌شوند. با توجه به گستردگی مفهوم مبادله و دشواری‌هایی که در ارائه تعریف دقیق و کمی‌پذیر آن وجود دارد، در کمی کردن این شاخص با نوعی عدم قطعیت وجود دارد. در واقع به دلیل گستردگی مفهوم هزینه مبادله و در بر گرفتن مجموعه وسیعی از متغیرها، امکان جمع‌آوری و دسترسی به داده‌ها و اطلاعات کمی و کیفی و تهیه اطلاعات در خصوص آن با هزینه‌هایی بالایی همراه بوده و کاری دشوار است (صادقی، ۱۳۸۹).

۱-۲-۲- ضرورت تحقیق

در بخش کشاورزی، سرمایه‌گذاری عنصر کلیدی رشد و توسعه محسوب می‌شود. کمبود سرمایه در بخش کشاورزی باعث پایین آمدن سطح بهره‌وری نهاده‌های تولید می‌شود. بهره‌وری اندک موجب کاهش درآمد انتظاری طرح‌های کشاورزی و سودآوری این فعالیت‌ها می‌شود. تجربه کشورهای موفق در زمینه تولید محصولات کشاورزی نشان می‌دهد که به کارگیری تجهیزات سرمایه‌ای در فعالیت‌های مختلف کشاورزی

^۱ . Riskaversion

منجر به افزایش بهره‌وری عوامل تولید از جمله مدیریت، نیروی کار و زمین شده است (یارون و همکاران، ۱۳۸۱). هم‌راستا با پیشرفت فن‌آوری، نیاز به سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و تقاضا برای دریافت وام و اعتبار افزایش می‌یابد. در پاسخ به این نیاز، بازار مالی کشاورزی به سبب نقش مؤثری که در تأمین منابع مالی و سرمایه مورد نیاز برای سرمایه‌گذاری و توسعه بخش کشاورزی دارد، از اهمیت درخور توجهی برخوردار است. وجود یک بازار مالی کارآمد که نیازهای مالی کشاورزان را با هزینه مبادله نسبتاً پایینی تأمین کند، از پیش نیازهای بنیادی توسعه بخش کشاورزی به شمار می‌رود (یارون و همکاران، ۱۳۸۱). بخش کشاورزی کشورهای در حال توسعه به دلیل فقدان بازارهای مالی کارآمد، با مشکل جدی مواجه است. این بازارها قادر نیستند منابع مالی مورد نیاز برای سرمایه‌گذاری و توسعه بخش کشاورزی فراهم آورند. در واقع عوامل گوناگونی موجب حضور کم‌رنگ واسطه‌گری‌های مالی رسمی و عملکرد ضعیف بانک‌های توسعه کشاورزی شده است (همان). در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران از اوایل دهه ۱۹۵۰ با آغاز انقلاب سبز و شتاب گرفتن آهنگ توسعه کشاورزی، مؤسسه‌های اعتباری رسمی و مهمترین آنها بانک‌های تخصصی کشاورزی با تکیه بر منابع دولتی، تلاش در برآورده ساختن نیازهای اعتباری کشاورزان داشته‌اند. بانک کشاورزی به عنوان مهم‌ترین بانک اعطاکننده تسهیلات و اعتبارات به بخش کشاورزی، نقش مؤثری در تأمین سرمایه‌ی مورد نیاز این بخش دارد؛ ولی این نقش انحصاراً به بانک کشاورزی تعلق ندارد. بانک‌های تجاری نیز با توجه به گستردگی شبکه و دامنه‌ی فعالیت‌های خود می‌توانند با اندکی توجه قدم‌های مؤثری در تأمین سرمایه مورد نیاز کشاورزان بردارند.

عموماً کشاورزان در روستاها سکونت داشته و در بسیاری از کشورها، تراکم جمعیت در این مناطق کم و مردم عمدتاً فقیر هستند. از این‌رو درآمد پایین و پس‌انداز اندک کشاورزان و کوچک بودن وام‌ها باعث افزایش هزینه مبادله در بازارهای مالی می‌شود. همچنین کشاورزان متقاضی وام وثیقه کافی و متعارف مورد نیاز بانک‌های تجاری را در اختیار ندارند و همچنین، کمبود زیرساخت‌ها و وسایل ارتباطی و نبودن ارتباط کامل با سایر بازارها باعث پراکندگی و تعدد بازارها و در نتیجه محدود شدن جریان اطلاعات و افزایش ریسک می‌گردد. در نتیجه ضعف بازارهای مالی و دامنه محدود خدمات مالی بخش رسمی، فعالیت بخش غیر رسمی گسترش یافته و نرخ‌های بهره بالا در بازار مالی غیر رسمی را موجب شده است (نجفی، ۱۳۸۳).

وام‌دهندگان و به‌طور عمده بانک کشاورزی خود را با انبوه متقاضیانی روبه‌رو می‌بیند که کمتر در اندیشه سرمایه‌گذاری در کشاورزی و بیشتر در پی بدست آوردن «رانت بهره پائین» وام هستند. در شرایطی که کارمزد بانک‌های تجارتي بیش از ۲۰ درصد و بهره وام‌های غیررسمی حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد است، دریافت وام با بهره پائین نوعی انتقال درآمدی به شمار می‌رود. این مسئله به‌ویژه در اقتصاد ایران که در سال‌های اخیر همواره نرخ تورم دو رقمی بالائی را تجربه کرده است، مصداق بیشتری دارد. از همین‌رو در میان وام‌گیرندگان، تقاضای وام به‌ویژه وام‌های بزرگتر افزایش یافته است، به‌گونه‌ای که پاسخ گفتن به این تقاضا از توان مؤسسه‌های رسمی اعتباری که در بخش کشاورزی فعالیت دارند، بیرون است. اثر بهره پائین وام بر وام‌دهندگان آن است که خود را با انبوه متقاضیان وام روبه‌رو می‌بینند و چون نمی‌توانند با تغییر نرخ کارمزد (یا به سخنی دیگر قیمت بدست آوردن سرمایه) عرضه را با تقاضا متعادل سازند، ناچار به‌نوعی «جیره‌بندی وام» می‌شوند. یکی از ابزارهای متداول جیره‌بندی وام، طولانی کردن فرآیند بدست آوردن اعتبار با هدف انتخاب وام‌گیرندگانی است که ریسک کمتر، توانائی بازپرداخت بیشتر و یا امکان ارائه وثیقه بهتری دارند. نتیجه این رویکرد افزایش تعداد مراجعات متقاضیان وام به بانک، طولانی شدن فرآیند اداری دریافت وام و پرداخت وام به کشاورزان بزرگ‌تر است که امکان ارائه وثیقه لازم را دارند. نتیجه این روش متداول «جیره‌بندی وام» افزایش هزینه دریافت وام است. بسیاری از مطالعات انجام شده در کشورهای در حال توسعه دیگر نشان می‌دهد که هزینه دریافت وام، به‌ویژه برای وام‌گیرندگان کوچک، از هزینه «کارمزد وام» به مراتب بیشتر است. این هزینه که «هزینه مبادله» نامیده می‌شود، افزون بر کارمزد وام دربردارنده، هزینه رفت و آمد کشاورز به شعبه بانک (که به‌طور معمول در فاصله دورتری نسبت به محل سکونت او قرار دارد) و هزینه فرصت زمانی که کشاورز برای دریافت وام صرف می‌کند و همچنین هزینه بدست آوردن ضامن و یا وثیقه برای دریافت وام می‌شود. بسیاری از صاحب‌نظران در بررسی‌های خود به این نتیجه رسیده‌اند که با احتساب این «هزینه‌های پنهان» وام‌های کشاورزی را دیگر نمی‌توان وام ارزان به شمار آورد (نجفی، ۱۳۸۳).

بازارهای مالی روستایی کشورهای کم‌درآمد با دو مسأله‌ی اساسی مواجه هستند. اول این که اطلاعات کافی و لازم را برای دسترسی به بازار اعتبارات در اختیار کشاورزان نمی‌گذارند و این اطلاعات به صورت نامتقارن، محدود و پرهزینه است. دوم این که مبلغ وام درخواستی کشاورزان اندک است. بنابراین هزینه‌های

مبادله‌ی هر واحد وام نسبتاً بالاست. دلیل اصلی عدم دسترسی زارعین به نهادهای مالی رسمی به محدودیت‌های بالای هزینه‌های مبادله در سیستم ارایه‌ی اعتبارات مربوط می‌شود. وضعیت فعلی بازارهای مالی روستایی نامناسب بوده و بسیاری از مؤسسات اعتباری از مشکلات وصول، وابستگی دایمی به وجوه بیرونی و هزینه‌های سنگین مبادله رنج می‌برند، هر چند که در دهه‌های اخیر بهبود اندکی در عملکرد این مؤسسات مشاهده شده است (آدامز و رومرو، ۱۹۸۱). در آسیا یکی از مهم‌ترین موانع دسترسی زارعین روستایی به اعتبارات رسمی هزینه‌های مبادله عنوان شده است (ایزومیدا، ۱۹۹۳). در گفتمان نهادگرایان جدید، هزینه‌های مبادله به عنوان یکی از موانع اساسی توسعه‌یافتگی در کشورهای جهان سوم معرفی شده است (نورث، ۱۹۸۹). لذا بررسی این هزینه‌ها در کشورهای در حال توسعه بخصوص ایران از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد.

در سال‌های اخیر اقتصاد هزینه‌ی مبادله به عنوان مهم‌ترین شاخه‌ی اقتصاد نهادگرای جدید نگرش نوینی را در تحلیل مسایل اقتصادی و سیاسی ارایه کرده است (نورث، ۲۰۰۰). بنا بر تعریف، هزینه‌های مبادله شامل کلیه‌ی هزینه‌های آشکار و پنهانی است که در جریان یک مبادله به وجود می‌آید (نورث، ۱۹۹۳). اهمیت این هزینه‌ها به اندازه‌ای است که نورث معتقد است عملکرد کلی اقتصاد کشورها رابطه‌ی مستقیمی با هزینه‌های مبادله دارد. اکثر شواهد اولیه‌ی تجربی در مورد هزینه‌های مبادله در ارتباط با بازارهای مالی (اعتبارات) بوده است. هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری، تمام هزینه‌های غیرسود وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در جریان دریافت و پرداخت وام می‌باشد. بر اساس تعریف (آدامز، ۱۹۹۵)، هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری شامل هزینه‌های آشکار و پنهان طرفین مبادلات مالی و اعتباری می‌باشد. هزینه‌های وام‌گیری و وام‌دهی مشخص می‌کند که آیا مؤسسات مالی می‌توانند نیازهای مالی روستایی را تأمین و تضمین نمایند و آیا جمعیت روستایی می‌تواند با هزینه‌ی کمتر به بازار سرمایه‌ی رسمی دسترسی پیدا کند (آدامز و وگل، ۱۹۸۶). نوآوری‌های مالی در بازارهای پول (اعتبارات) و سرمایه‌ی منجر به کاهش «هزینه‌ی ریسک» و هزینه‌های مبادله گردیده و موجب بهبود خدمات مالی و کاهش هزینه‌های مبادله می‌شود (بهات، ۱۹۸۸).

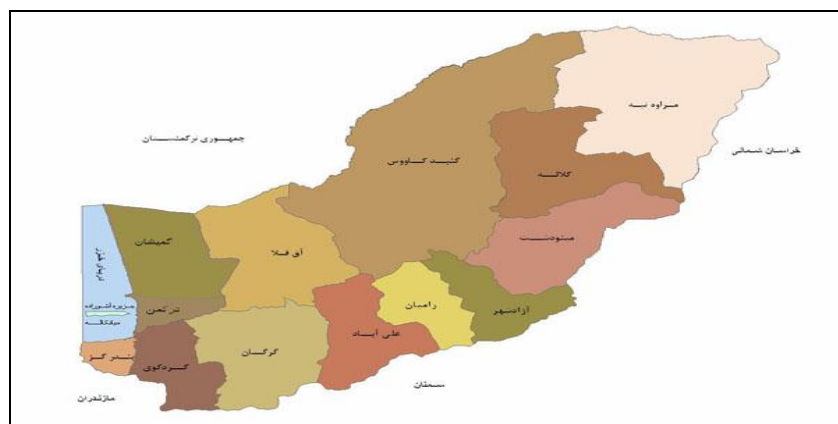
نتایج بسیاری از تحقیقات نشان می‌دهد که بازارهای مالی در بخش کشاورزی دارای هزینه‌های مبادله‌ی نسبتاً بالا می‌باشند (حسینی و خالدی، ۱۳۸۴). بالا بودن هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری موجب می‌گردد که

بسیاری از وام‌گیرندگان بالقوه از وام‌گیری امتناع ورزیده و یا وام‌ها را از منابع مالی غیررسمی جستجو کنند. وام‌دهنده زمانی برای مشتریان جذاب‌تر خواهد بود که هزینه‌ی مبادله‌ی وام‌گیری کمتری را تحمیل نماید. با فرض ثابت بودن نرخ سود، با کاهش هزینه‌ی مبادله‌ی وام‌گیری، آستانه‌ی وام‌گیری نیز پایین می‌آید. این مسأله به این مفهوم است که وام‌های کوچک نیز برای فقرا جذاب‌تر می‌شوند. در مطالعات زیادی به این موضوع اشاره شده است که هزینه‌های مبادله یکی از عوامل عدم دسترسی فقرا و کشاورزان کوچک و متوسط به بازار اعتبارات می‌باشد (اولومولا، ۱۹۹۹). بیشتر این مطالعات این فرض را پذیرفته‌اند که هزینه‌های مبادله‌ی بالاتر مانع دسترسی بنگاه‌های کوچک و متوسط و فقرا به بازار اعتبارات می‌گردد. نکته‌ای که در اغلب مطالعات حوزه‌ی اقتصاد هزینه‌ی مبادله و اقتصاد نهاد‌گرای جدید مورد توجه قرار گرفته، این است که هزینه‌های بالای مبادلات در بازار اعتبارات، به عملکرد ناقص بازار اعتبارات مربوط می‌گردد. برای بسیاری از کشاورزان، هزینه‌های مبادله ممکن است از منافع مبادله بیشتر باشد. به هر حال، هزینه‌های مبادله، واقعیتی از زندگی است که باید به منظور حداقل‌سازی اثرات انتخاب نامناسب و مخاطرات اخلاقی در بازارهای اعتباری به حساب آورده شود (اولومولا، ۱۹۹۹).

به طور کلی، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان ممکن است عاملی مهم و محدودکننده برای وام‌گیرندگان کوچک و خرده‌پا در استفاده از وام‌های رسمی تلقی گردد. هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیری تقاضای اعتبارات را تحت تأثیر قرار می‌دهند. یکی از عوامل مهم در طراحی برنامه‌های وام‌دهی گروهی، اطمینان از صرفه‌جویی هزینه‌های مبادله برای وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان است (یارون، ۱۹۹۲). بنابراین، لازم است به هنگام اجرای سیاست‌های جدید وام‌دهی توسط نهادها و سازمان‌ها، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان مد نظر قرار گیرد.

۱-۳- بررسی منطقه مورد مطالعه

استان گلستان با مساحت ۲۰۳۸۰ کیلومتر مربع، ۱/۳ درصد مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد. از شمال به کشور ترکمنستان، از جنوب به استان سمنان، از غرب به دریای خزر و استان مازندران و از شرق با استان خراسان محدود است. این استان بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ دارای ۱۶۱۷۰۸۷ نفر جمعیت می‌باشد که از کل جمعیت استان ۴۹/۱۷ درصد جمعیت شهری و ۵۰/۸۳ درصد روستایی می‌باشند. گلستان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری دارای ۱۳ شهرستان، ۲۳ بخش، ۲۵ شهر و ۵۳ دهستان می‌باشد (مرکز آمار ایران).

شکل ۱-۱: نقشه استان گلستان

مأخذ: مرکز آمار ایران

این استان از شرایط آب و هوایی و اقلیمی مناسبی که تأمین‌کننده بخش عظیمی از تولیدات کشاورزی استان است برخوردار می‌باشد. کل اراضی زیرکشت استان بیش از ۶۸۰ هزار هکتار بوده که بالغ بر ۳۱۰ هزار هکتار از آن را اراضی زیرکشت آبی تشکیل می‌دهد. محصولات عمده زراعی استان شامل گندم، جو، شلتوک، سویا، کلزا و پنبه می‌باشد (مرکز آمار ایران).